

Małgorzata Tatala
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Czesław Walesa
Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie

Przestrzeń semantyczna symbolu krzyża i Biblii u młodzieży

Sematic space of the symbols of the cross and the Bible in youth

Streszczenie

Walesy poznawczo-rozwojowa koncepcja integralnego rozwoju religijności została wykorzystana do analizy przestrzeni semantycznej symbolu religijnego u młodzieży. Symbol religijny został zoperacjonalizowany jako znak reprezentujący niedostępną ludzkiemu poznaniu i doświadczeniu religijną rzeczywistość oznaczaną, odnoszącą się do osobowej i pozytywnej relacji człowieka do Boga. W prezentowanych badaniach wykorzystano dwa symbole chrześcijańskie: krzyż i Biblię. Celem przedstawionych badań było ustalenie: Czy młodzież w różnych grupach wieku różni się w zakresie przestrzeni semantycznej krzyża i Biblii? Badania obejmowały grupę 240 osób po 60 w wieku 12, 15, 18 i 24 lat. Wykorzystano zmodyfikowany dyferencjał semantyczny Osgooda do badania przestrzeni semantycznej symboli religijnych u młodzieży. W przypisywaniu znaczenia semantycznego dla krzyża jako symbolu religijnego stwierdzono istotne statystycznie różnic w ocenach trzech skal: łatwy – trudny, zbędny – potrzebny, martwy – żywy.

Summary

Walesa's cognitive-developmental concept of integral religiosity development was used to analyse the semantic space of religious symbol in youth. Religious symbol was operationalized as a sign representing the religious reality unavailable to human cognition and experience, which refers to the personal and positive relationship of the person and God. In the presented study, two Christian symbols: the cross and the Bible were used. The research was aimed at examining differences in different age groups of youth in terms of the semantic space of the cross and the Bible. The study involved 240 participants of four equal age groups: 12-, 15-, 18- and 24-year olds. The Osgood's modified Semantic Differential was applied. The results showed that for the semantic space of the symbol of the Bible, there were more statistical differences than for the symbol of the cross. In particular, in regard to assigning semantic meaning to the symbol of the cross, statistical differences between the age groups were found for three scales: easy-difficult, useful-useless, dead-alive.

Słowa kluczowe: symbol religijny, krzyż jako symbol, Biblia jako symbol, przestrzeń semantyczna, młodzież

Keywords: religious symbol, cross as symbol, Bible as symbol, semantic space, youth

WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł przedstawia psychologiczną problematykę przestrzeni semantycznej symbolu religijnego krzyża i Biblii u młodzieży w wieku od 12 do 24 lat. Przestrzeń ta rozumiana jest jako system odpowiednich znaczeń denotacyjnych i konotacyjnych. Psychologiczna wiedza na temat prezentowanych symboli jest wciąż fragmentaryczna i nie do końca uzasadniona. Podejmowane prace empiryczne prowadzą do atrakcyjnych poznawczo wyników, jednocześnie wskazują na występujące trudności metodologiczne związane z analizą procesu badawczego (Walesa, 2012).

Psychologiczne badania nad recepcją symbolu religijnego koncentrują się najczęściej wokół jego rozumienia (Goldman, 1968), uwzględniany jest także kontekst rozwoju sądów religijnych (Oser, 1991) oraz rozwój wiary (Fowler, 1981). Goldman (1968) w badaniach nad rozwojem myślenia i języka religijnego przyjął założenie o identyczności myślenia religijnego i niereligijnego oraz tezę, iż dojrzałe myślenie religijne łączy się z osiągnięciem stadium myślenia formalnego¹. Wyodrębnił on pięć stadiów rozwoju myślenia religijnego, wśród których piąte stadium – najdojrzalsze – cechuje myślenie abstrakcyjne. Jednostka, która osiągnęła ten poziom rozwoju, jest zdolna do przejścia od konkretnego faktu do teorii oraz od teorii do konkretnego, odczytując symbolizowane treści wyrażone poprzez symbol o charakterze religijnym. Oser (1991), wyodrębniając sześć stadiów rozwoju sądów religijnych, ujmował problematykę symbolu w kontekście dokonywanych przez jednostkę osądów. Osiągnięty poziom rozwoju sądów religijnych, zwłaszcza stadium trzecie (absolutna autonomia orientacji) i czwarte (autonomia zapośredniczona i orientacja na plan zbawienia) warunkuje coraz doskonalszy sposób interpretacji symboli religijnych. Fowler (1981) stwierdził natomiast, iż w trzecim stadium – z sześciu wyróżnionych przez siebie stadiów rozwoju wiary – syntetyczno-konwencjonalnym, symbole religijne są nierozdzielnie związane z tym, co przedstawiają czy symbolizują. W czwartym zaś wyodrębnionym stadium indywidualizacyjno-refleksyjnym, przeżywane symbole oddzielane są od symbolizowanych treści. Pozwala to na pogłębione rozumienie ich sensu, prowadząc tym samym do reinterpretacji symbolu. Następuje wówczas jakościowa zmiana w recepcji symbolu, wyrażająca się w przejściu od próby rozumienia przesłania wyrażonego w samym symbolu (stadium trzecie) do odczytywania przesłania zawartego w jego znaczeniach (stadium czwarte).

W świetle powyższych dokonań badawczych zauważa się jednak brak badań nad recepcją symbolu religijnego w jego szerszym kontekście psychologicznym. Wykorzystanie poznawczo-rozwojowej koncepcji integralnego rozwoju religijności Walesy (2005) pozwoliło na ukazanie rozumienia symbolu religijnego w szerszym kontekście.

¹ Ze względu na wiek osób badanych w niniejszej pracy (12–24 lata), zaprezentowane stanowiska przywołanych badaczy zostały ograniczone do podobnych grup wiekowych.

W prowadzonych badaniach poprzez *symbol religijny* rozumie się znak reprezentujący transcendentną rzeczywistość oznaczaną, odnoszący się do osobowej i pozytywnej relacji człowieka do Boga (Tatala, 2014). Tak rozumiany symbol zawiera się w obrębie całej religijności, którą według Walesy (2005) tworzy osiem aspektów religijności: świadomość religijna, uczucia religijne, decyzje religijne, więź ze wspólnotą osób wierzących, praktyki religijne, moralność religijna, doświadczenie religijne oraz formy wyznania wiary. W niniejszym opracowaniu symbol religijny zawiera się w dziedzinie świadomości religijnej wspomnianego modelu religijności.

Krzyż i Biblia jako symbole religijne

W badaniach wykorzystano, odwołując się do opinii sędziów kompetentnych i analizy badań pilotażowych, dwa symbole: krzyż i Biblię, jako najbardziej reprezentatywne dla symboli religijnych (Tatala, 2008).

Krzyż (z łac. *crux*) – podstawowy symbol chrześcijaństwa, miejsce i narzędzie męki Jezusa Chrystusa – przez poszerzenie znaczenia symbolizuje wiarę chrześcijańską. Widnieje na kościołach, cmentarzach, szczytach gór, przy drogach, w domach, szkołach i miejscach pracy.

W starożytności krzyż pełnił funkcję narzędzia służącego do wykonywania egzekucji. Ta forma kary wiązała się szczególnie z okresem Imperium Rzymskiego i należała do urzędowych form kary śmierci stosowanej za poważne przestępstwa, np. zdradę stanu, działalność skierowaną przeciwko Imperium i pospolite zbrodnie. Krzyżowaniu towarzyszyło zdjęcie odzieży i zasłonięcie jego głowy. Jeżeli wśród poddawanych tego typu karze znaleźli się Żydzi, mieli oni prawo do przepaski na biodra, której nie zdejmowano im nawet na krzyżu. Wydający wyrok honorowali ten zwyczaj, wynikający z szacunku dla ciała ludzkiego. W górnej części krzyża nad głową skazanych wieszano wypisany na tabliczce (z łac. *titulus*) rodzaj popełnionej winy (Kobielus, 2000).

Chrystus uczynił z krzyża, znaku hańby – symbol miłości. Zawiera on dwie tajemnice: ludzkiego cierpienia i miłości, w pierwszym odczuciu odczytywane jako przeciwstawne sobie. Zgłębiane w perspektywie religijnej obie tajemnice wskazują na istniejącą pomiędzy nimi harmonię. Krzyż uwrażliwia na cierpienie innych ludzi, wzywa do okazania współczucia, stanowi odniesienie dla systemu aksjologicznego, inspiruje do refleksji nad własną egzystencją, stając się źródłem nadziei w doświadczanych trudnościach, chorobie czy śmierci (Forstner, 2001).

Drugim wykorzystanym w badaniach symbolem była Biblia. Termin ten ma źródłosłów w języku greckim – *he biblos* (*byblos*) oznacza papirus, z którego w starożytności wyrabiano materiał piśmienniczy. Biblię tworzy księgozbiór, który powstawał przez wieki. Na określenie Biblii używa się również innych terminów, np. „Pismo Święte”, pochodzące od greckiego słowa *graphe* – pismo i *hagia* – święte; „Stary i Nowy Testament” z łaciny *testamentum*, oznaczający ostatnią

wolę umierającego, wyrażoną często na piśmie i poświadczoną urzędowo; „Pismo Boże, Pańskie, natchnione, święte” (Szlaga, 1985, 377).

W Biblii dla zilustrowania prawdy religijnej, trudnej do opisanie w sposób dosłowny, stosuje się wiele symboli. Ujmowanie w sposób dosłowny tego, co zostało użyte w sensie symbolicznym, może prowadzić do sprzeczności. Symboliczny charakter Biblii wyraża się w interpretacji jej treści na różnych poziomach znaczeniowych (Tatala, 2008).

Księga Biblii, jako nośnik słowa Bożego, zawsze była otaczana kultem, co wyrażało się w jej bogatym zdobieniu i kosztownych oprawach. Szczególny szacunek oddaje się zwłaszcza Ewangelii, np. podczas liturgii słowa, wyrażający się poprzez jej okadzenie, towarzyszenie akolitów niosących zapalone świece, a także przyjmowaną pozycję stojącą podczas jej słuchania (Forstner, 2001).

O ile krzyż jako symbol nie budzi zastrzeżeń, o tyle Biblia ujmowana w funkcji symbolu może wywoływać pewne kontrowersje.

Uwzględniając stanowisko Morrisa i Peirce’a (za: Pelc, 1984) wszelkie słowa, wyrażenia językowe, zdania, książki są symbolami. W tym kontekście Biblię można ujmować jako symbol. Za jej pośrednictwem i zawartych tam treści słów, człowiek może wyobrażać sobie i przywoływać rzeczywistość transcendentną (por. Kopalinski, 2001). Traktowanie Biblii jako *signum significativum*, bądź jako *signum repraesentativum* oznacza to, że określa ona rzeczywistość transcendentną oraz ją uobecniania. Biblia jest symbolem Objawienia, symbolem słowa skierowanego przez Boga do człowieka, symbolem wiary, symbolem wymagań i obietnic. Zawartych w niej słów nie można dosłownie interpretować, stąd jest symbolem (Forstner, 2001). Należałoby także podkreślić, że Biblia zawiera szereg treści symbolicznych, jednak w podjętych badaniach nie ujmowano tego zagadnienia, a przedmiotem zainteresowania była księga Biblii ujmowana jako symbol.

METODA

Zadaniem niniejszej pracy jest uzyskanie wiedzy dotyczącej przestrzeni semantycznej symboli religijnych u młodzieży. Istotę podjętej problematyki ujęto w postaci pytania badawczego: Czy poszczególne grupy młodzieży w wieku: 12, 15, 18 i 24 lat różnią się w zakresie omawianej przestrzeni semantycznej symbolu krzyża i Biblii?

Badaniami indywidualnymi objęto 240 osób, po 60 w grupach wiekowych: 12, 15, 18 i 24 lat (po połowie reprezentantów płci męskiej i żeńskiej w każdej grupie wiekowej) wyznania rzymskokatolickiego.

W celu określenia, jakie jest nastawienie osób badanych do badanych symboli skonstruowano skalę semantyczną dla symbolu krzyża i Biblii, opierającą się na zmodyfikowanej wersji dyferencjału semantycznego Osgooda (Osgood, Suci, Tannenbaum, 1957). Osoby badane, oceniając symbol krzyża i Biblii na skali siedmiostopniowej, miały ustosunkować się do dwóch stwierdzeń: „Krzyż jest dla mnie” i „Pismo

Święte jest dla mnie”. Należy podkreślić, iż w badaniach zasadniczo używano określenia „Pismo Święte”. Ustalono metodą sędziów kompetentnych 12 wymiarów (par przeciwstawnych przymiotników) dla każdego symbolu religijnego. Były to następujące wymiary: *zbędny – potrzebny, zmienny – stały, niezrozumiały – zrozumiały, daleki – bliski, przykry – przyjemny, fałszywy – prawdziwy, zły – dobry, nieważny – ważny, słaby – mocny, surowy – łagodny, martwy – żywy, łatwy – trudny*. Zastosowane narzędzia badawcze okazały się rzetelne pod względem stabilności (Tatala, 2008).

Do sprawdzenia czy badani w czterech grupach wieku różnią się w ocenie 12 skal dyferencjału semantycznego zastosowano analizę wariancji układzie jedno- i wielowymiarowym (ANOVA i MANOVA). Dla wykazania, między którymi grupami zachodzą istotne różnice ($p < 0,05$) wykorzystano test Dunnetta T3. Obliczenia zostały przeprowadzone oddzielnie dla symbolu krzyża i Biblii.

WYNIKI

Uzyskane wyniki badań w zakresie omawianych przestrzeni semantycznych: krzyża i Biblii jako symboli religijnych zostały przedstawione i zinterpretowane według wieku osób badanych.

Przestrzeń semantyczna symbolu krzyża

Wykazano istotne statystycznie zróżnicowanie w zakresie ocen skal dyferencjału semantycznego odnoszących się do krzyża jako symbolu religijnego w zależności od przyporządkowania osób do określonej grupy wieku [MANOVA: $F(36,666)=1,94$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,09$]. Wpływ czynnika wieku sięga 9% w wyjaśnianiu zmienności wyników dotyczących ocen udzielonych w skalach dyferencjału semantycznego.

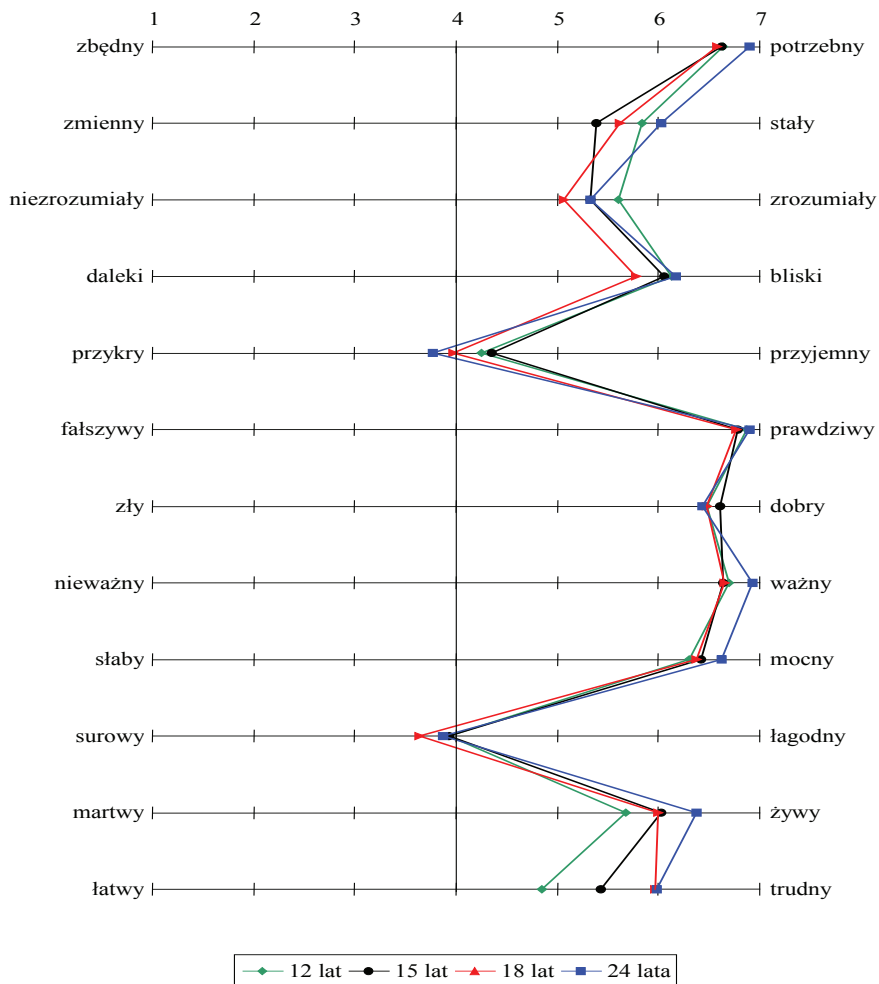
Tabela 1. Średnie, odchylenia standardowe oraz miary istotności różnic uzyskane w poszczególnych skalach dyferencjału semantycznego dla symbolu krzyża

Skale	Grupy wieku								ANOVA		
	12 lat		15 lat		18 lat		24 lat		F	p	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
zbędny – potrzebny	6,63	0,52	6,62	0,55	6,58	0,78	6,90	0,30	3,96	0,009**	0,05
zmienny – stały	5,83	1,23	5,38	1,86	5,62	1,69	6,03	1,68	1,75	0,157	0,02
niezrozumiały – zrozumiały	5,60	1,33	5,33	1,37	5,07	1,33	5,32	1,64	1,40	0,244	0,02
daleki – bliski	6,12	1,02	6,05	1,08	5,77	1,38	6,17	1,22	1,36	0,255	0,02
przykry – przyjemny	4,25	1,94	4,35	1,63	3,97	1,56	3,77	1,64	1,47	0,224	0,02
fałszywy – prawdziwy	6,87	0,38	6,78	0,52	6,77	0,83	6,90	0,44	0,76	0,518	0,01
zły – dobry	6,47	1,08	6,60	0,78	6,47	0,85	6,43	1,06	0,36	0,782	0,01
nieważny – ważny	6,70	0,53	6,63	0,93	6,65	0,88	6,93	0,25	2,32	0,076	0,03
słaby – mocny	6,30	1,06	6,42	1,03	6,37	1,05	6,62	0,88	1,09	0,353	0,01
surowy – łagodny	3,93	1,61	3,93	1,44	3,63	1,52	3,87	1,70	0,49	0,690	0,01
martwy – żywy	5,68	1,18	6,03	1,30	6,00	1,05	6,37	1,00	3,58	0,015*	0,04
łatwy – trudny	4,85	1,57	5,43	1,40	5,97	1,16	5,98	1,12	9,78	0,001***	0,11

MANOVA: $F(36,666) = 1,94$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,09$

Adnotacja: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Wyniki średnich ocen w zakresie krzyża jako symbolu religijnego przez poszczególne grupy wieku zilustrowano na rysunku 1.

Rysunek 1. Profile średnich znaczeń semantycznych dla symbolu krzyża w odbiorze czterech grup wiekowych.

Analiza wyników badań zawartych w tabeli 1 i na rysunku 1 pozwala na stwierdzenie, że największe zróżnicowanie w ocenach respondentów dotyczyło trzech skal: *łatwy - trudny* [$F(3,236) = 9,78$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,11$], *zbędny - potrzebny* [$F(3,236) = 3,96$; $p < 0,01$; $\eta^2 = 0,05$], *martwy - żywy* [$F(3,236) = 3,58$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,04$].

Zróżnicowanie wyników w skali *łatwy - trudny* obejmuje grupy wiekowe: 12 i 18 [$T(118) = -1,12$; $p < 0,001$] oraz 12 i 24 lat [$T(118) = -1,13$; $p < 0,001$]. Z wiekiem badani charakteryzują symbol krzyża jako w większym stopniu trudny: $M(12) = 4,85$, $SD = 1,57$; $M(18) = 5,97$, $SD = 1,16$; $M(24) = 5,98$, $SD = 1,12$.

Trudność obioru symbolu krzyża może być rozumiana w dwojaki sposób: po pierwsze, jako nieumiejętność zrozumienia i przyjęcia znaczeń, do których odsyła treść krzyża (np. akceptacja cierpienia, niezawinionej śmierci), po drugie trudność może być odczytywana jako wezwanie do nawrócenia, co wiąże się z pewnym wysiłkiem i poświęceniem (Tatala, 2008).

Występujące istotne statystycznie różnice w wymiarze: *zbędny – potrzebny* dotyczą osób w wieku 12 i 24 lat [$T(118) = -0,27; p < 0,01$], 15 i 24 lat [$T(118) = -0,28; p < 0,01$] oraz 18 i 24 lat [$T(118) = -0,32; p < 0,05$]. Uzyskane średnie oceny w poszczególnych grupach wieku $M(12) = 6,63, SD = 0,52$; $M(15) = 6,62, SD = 0,55$; $M(18) = 6,58, SD = 0,78$; $M(24) = 6,90, SD = 0,30$ wskazują na przypisywanie symbolowi krzyża najwyższej oceny w grupie osób 24-letnich. Wymiar ten wyraża identyfikację badanych z własnym cierpieniem poprzez symbol krzyża, akceptację przeciwności losu, choroby, śmierci. Symbol krzyża jest potrzebny, zwłaszcza ludziom zrozpaczonym, którym trudno odnaleźć się w otaczającej rzeczywistości.

Z kolei różnice istotne statystycznie w skali *martwy – żywy* między osobami w wieku 12 i 24 lat [$T(118) = -0,68; p < 0,01$] wskazują na opisywanie przez badanych symbolu krzyża jako bardziej żywego: $M(12) = 5,68, SD = 1,18$; $M(24) = 6,37, SD = 1,00$.

Różnice w odbiorze symbolu krzyża jako trudnego, potrzebnego i żywego, w okresie młodej dorosłości są najbardziej uwidocznione (najwyższe średnie oceny), natomiast w okresie dorastania w niewielkim stopniu te oceny się zmieniają, co świadczy o głębszym ujmowaniu ocenianej rzeczywistości reprezentowanej przez symbol krzyża w najstarszej grupie wiekowej.

Przestrzeń semantyczna symbolu Biblii

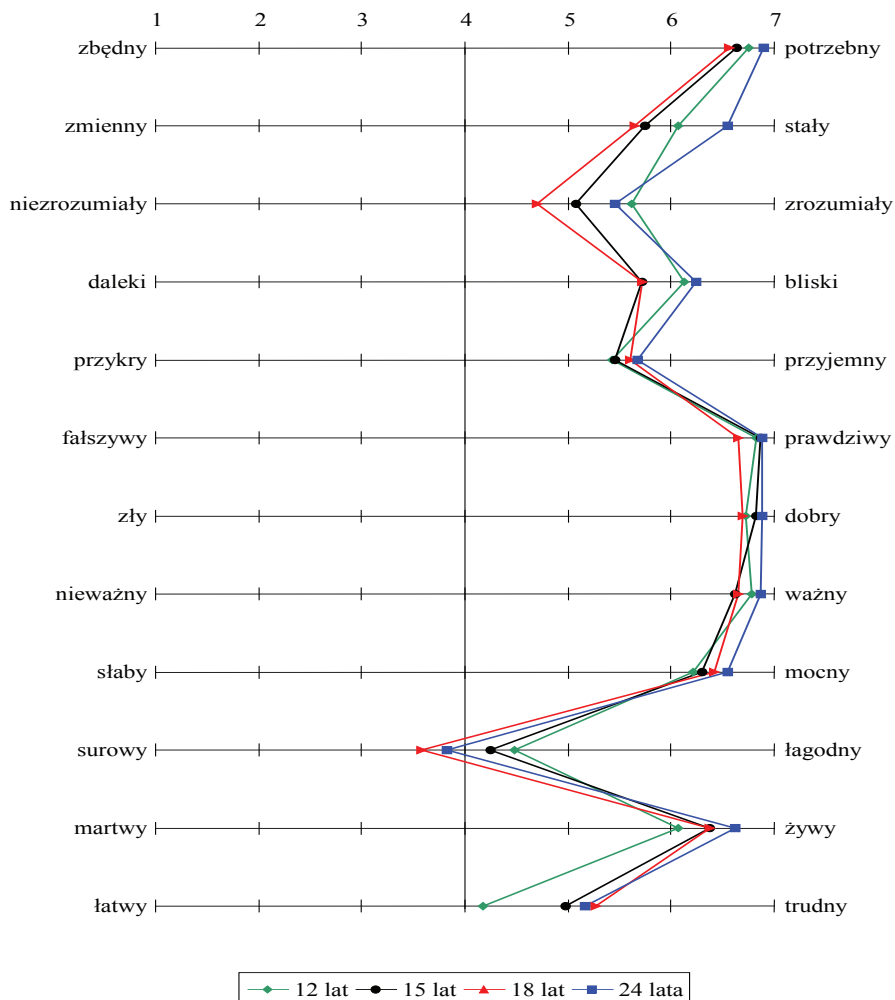
Wykazano istotne statystycznie zróżnicowanie w zakresie ocen skal dyferencjału semantycznego odnoszących się do Biblii jako symbolu religijnego w zależności od przyporządkowania osób do określonej grupy wieku [MANOVA: $F(36,666)=2,66; p<0,001; \eta^2 = 0,12$]. Wpływ czynnika wieku sięga 12% w wyjaśnianiu zmienności wyników dotyczących ocen udzielonych w skalach dyferencjału semantycznego.

Tabela 2. Średnie, odchylenia standardowe i różnice uzyskane w poszczególnych skalach dyferencjału semantycznego dla symbolu Biblii

Skale	Grupy wieku								ANOVA		η ²
	12 lat		15 lat		18 lat		24 lat		F	p	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
zbędny – potrzebny	6,75	0,57	6,63	0,61	6,57	0,62	6,90	0,35	4,24	0,006**	0,05
zmienny – stały	6,07	1,19	5,75	1,56	5,65	1,74	6,55	1,03	4,92	0,002**	0,06
niezrozumiały – zrozumiały	5,62	1,16	5,08	1,25	4,70	1,30	5,45	0,94	7,22	0,001***	0,08
daleki – bliski	6,13	0,98	5,72	1,46	5,72	1,29	6,25	0,79	3,44	0,017*	0,04
przykry – przyjemny	5,43	1,32	5,45	1,11	5,60	1,02	5,67	1,08	0,60	0,615	0,01
falszywy – prawdziwy	6,82	0,54	6,87	0,43	6,65	0,82	6,88	0,32	2,18	0,091	0,03
zły – dobry	6,73	0,51	6,82	0,53	6,70	0,64	6,88	0,37	1,48	0,220	0,02
nieważny – ważny	6,78	0,45	6,62	0,86	6,65	0,51	6,87	0,38	2,38	0,071	0,03
słaby – mocny	6,22	0,99	6,30	1,01	6,42	0,97	6,55	0,62	1,50	0,215	0,02
surowy – łagodny	4,48	1,29	4,25	1,54	3,58	1,13	3,83	1,40	5,36	0,001***	0,06
martwy – żywy	6,07	1,00	6,37	1,10	6,38	0,76	6,62	0,76	3,60	0,014**	0,04
łatwy – trudny	4,18	1,54	4,98	1,29	5,27	1,19	5,17	0,97	9,02	0,001***	0,10
MANOVA: $F(36,666) = 2,66; p < 0,001; \eta^2 = 0,12$											

Adnotacja: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Średnie oceny w zakresie Biblii jako symbolu religijnego czterech grup wiekowych ilustruje rysunek 2.

Rysunek 2. Profile średnich znaczeń semantycznych dla symbolu Biblii w odbiorze czterech grup wiekowych.

Analiza wyników badań zawartych w tabeli 2 i na rysunku 2 pozwala na stwierdzenie, że w ocenach symbolu Biblii przez badanych zauważono więcej istotnych statystycznie różnic niż w odniesieniu do symbolu krzyża. Różnice te dotyczą siedmiu skal: *łatwy - trudny* [$F(3,236) = 9,02; p < 0,001; \eta^2 = 0,10$], *niezrozumiały - zrozumiały* [$F(3,236) = 7,22; p < 0,001; \eta^2 = 0,08$], *surowy - łagodny* [$F(3,236) = 5,36; p < 0,001; \eta^2 = 0,06$], *zmienny - stały* [$F(3,236) = 4,92; p < 0,01; \eta^2 = 0,06$], *zbędny - potrzebny* [$F(3,236) = 4,24; p < 0,01; \eta^2 = 0,05$], *martwy - żywy* [$F(3,236) = 3,60; p < 0,01; \eta^2 = 0,04$], *daleki - bliski* [$F(3,236) = 3,44; p < 0,05; \eta^2 = 0,04$].

Różnice istotne statystycznie w wymiarze *łatwy - trudny* obejmują osoby w wieku: 12 i 15 lat [$T(118) = -0,8; p < 0,05$], 12 i 18 lat [$T(118) = -1,08; p < 0,001$]

oraz 12 i 24 lat [$T(118) = -0,99; p < 0,001$]. Badani z wiekiem charakteryzują symbol księgi jako w większym stopniu trudny: $M(12) = 4,18, SD = 1,54; M(15) = 4,98, SD = 1,29; M(18) = 5,27, SD = 1,19; M(24) = 5,17, SD = 0,97$.

Charakterystyka ocen w wymiarze *niezrozumiały – zrozumiały* wskazuje na występowanie istotnych statystycznie różnic między osobami w wieku 12 i 18 lat [$T(118) = 0,92; p < 0,001$] oraz 18 i 24 lata [$T(118) = -0,75; p < 0,01$]. Osoby 18-letnie w porównaniu do grupy osób 12-letnich uzyskują znacznie niższe wyniki: $M(12) = 5,62, SD = 1,16; M(15) = 5,08, SD = 1,25; M(18) = 4,70, SD = 1,30; M(24) = 5,45, SD = 0,94$. Element poznawczy różnicuje badane grupy, osoby 12-letnie charakteryzuje początek operacji formalnych, zaś 24-letnie osiągają poziom operacji postformalnych, dialektycznych, dialogowych, metapoznawczych i metasystemowych. Treści, które przynosi Biblia i które ona uobecnia, są zrozumiałe na miarę więzi człowieka z Bogiem (Tatala, 2008).

W zakresie cech *surowy – łagodny* badani opisują symbol Biblii w sposób ambiwalentny. Kierunek *łagodności* można stwierdzić u osób w wieku 12 i 15 lat, zaś *surowości* w wieku 18 i 24 lat. Zaobserwowana różnica istotna statystycznie dotyczy osób w wieku 12 i 18 lat [$T(118) = 0,9; p < 0,001$] oraz 15 i 18 lat [$T(118) = 0,68; p < 0,05$], przy czym najniższe wyniki (także najniższe odchylenie standardowe) spośród analizowanych grup, zauważono w grupie osób 18-letnich $M(18) = 3,58, SD = 1,13$.

Oceny dotyczące wymiaru *zmienny – stały* osiągają wysokie i bardzo wysokie wyniki. Stwierdzono różnice statystycznie istotne między badanymi w wieku 15 i 24 lat [$T(118) = -0,32; p < 0,01$] oraz 18 i 24 lat [$T(118) = -0,9; p < 0,01$]. Najwyższe oceny wystąpiły w grupie najstarszej $M(24) = 6,55, SD = 1,03$ i najmłodszej $M(12) = 6,07, SD = 1,19$.

Zdecydowane wysokie wyniki uzyskane w skali *zbędny – potrzebny* różnicują osoby w wieku 15 i 24 lat [$T(118) = -0,27; p < 0,05$] oraz 18 i 24 lat [$T(118) = -0,33; p < 0,01$]; najwyższe wyniki oraz najniższe odchylenie standardowe stwierdzono w grupie najstarszej $M(24) = 6,90, SD = 0,35$.

Charakterystyka ocen w wymiarze *martwy – żywy* wskazuje na przypisywanie symbolowi Księgi wraz z wiekiem respondentów cech żywości. Różnica dotyczy osób w wieku 12 i 24 lat [$T(118) = -0,55; p < 0,01$]. Oceny te osiągają wysokie wyniki $M(12) = 6,07, SD = 1,00; M(24) = 6,62, SD = 0,76$. Pismo Święte, jako forma dialogu człowieka z Bogiem, jest potrzebne i żywe, zwłaszcza dla człowieka poszukującego odpowiedzi w różnych wątpliwościach, także będącego w sytuacji podjęcia trudnej decyzji.

Oceny dotyczące skali *daleki – bliski* pozwoliły na wykazanie istotnej różnicy między osobami w wieku 18 i 24 lat [$T(118) = -0,53; p < 0,05$]. Średnie oceny w tych grupach wieku $M(18) = 5,72, SD = 1,29; M(24) = 6,25, SD = 0,79$ wskazują na zdecydowaną ocenę bliskości symbolu Biblii przez osoby 24-letnie. Bliskość Biblii można rozpatrywać w dwóch aspektach. Dosłownie – jako obecność i dostępność w codziennym życiu poprzez różne formy kultu i metaforycznie –

jako bliskość emocjonalną, bowiem symbol religijny reprezentuje Transcendencję (Tatala, 2006).

W percepcji osób badanych poszczególne skale dyferencjału semantycznego nie stanowią cech niezależnych, lecz tworzą pewne konfiguracje. Ich ujawnienie umożliwiło poznanie reguł, zgodnie z którymi zachodzi ocena prezentowanych symboli. Uderzające jest to, iż zaobserwowano bardziej wyraźne różnice w ocenie poszczególnych skal odnoszących się do Biblii, niż w ocenie krzyża jako symbolu religijnego. Ujmowanie symbolu Biblii przez badanych w kategoriach: *żywy – potrzebny – łagodny – bliski*, wskazuje na występowanie pewnej wiązki semantycznej, związanej z życiem religijnym. Istotne różnice dotyczą okresu dorastania, jak i młodej dorosłości, czego nie stwierdzono w odniesieniu do symbolu krzyża (por. Kostańska, Łysiuk, Walesa, 2015).

DYSKUSJA

Dyskusja dotycząca badań zawartych w niniejszym artykule obejmuje różne aspekty, ujmowane pod względem metodologicznym, treściowym i ontologicznym:

1. Symbolika Biblii a symbolika krzyża

Na podstawie uzyskanych wyników badań, można stwierdzić, że inną formę reprezentacji religijności posiada symbolika Biblii a odmienną krzyż. W Biblii jest to reprezentacja werbalna, wykorzystująca zdania, analogie, metafory, obrazy werbalne, za pomocą których są uobecniane znaczenia religijne. Krzyż także uobecnia znaczenia i treści religijne. To uobecnianie może być wspomagane werbalnie. Krzyż jest zogniskowany na określone treści religijne, mianowicie na mękę, śmierć Jezusa Chrystusa, ukierunkowane ku zmartwychwstaniu (Tatala, 2008). W krzyżu praktykowanie znaku krzyża u człowieka wierzącego może dokonywać się nawet kilkakrotnie w ciągu dnia. Czynienie znaku krzyża odbywa się już w okresie niemowlęcym, już 8-miesięczne dziecko usiłuje naśladować ten gest. Od niemowlęstwa osoby znaczące wprowadzają (*induction*) dziecko w znak krzyża. Zrozumienie przychodzi zdecydowanie później, co znalazło potwierdzenie w zmienności dokonywania ocen przez badanych w różnych grupach wiekowych (Walesa, 2005).

Ze względu na odmienną przekaz, symbole krzyża i Biblii są inaczej postrzegane, odrębnie jawią się w świadomości badanych: pierwszy jako obraz, drugi zaś jako przekaz werbalny, choć nie neguje się wizualizacji w przypadku Biblii. W języku religijnym istniejący podział na symbole werbalne (słowne), zwane też deskryptywnymi oraz symbole niewerbalne, prezentatywne, obejmują specyficzne doświadczenie religijne (Tatala, 2008).

Symbol religijny i niereligijny stanowią rzeczywistości różne. Symbol religijny wchodzi w skład komponentów religijności, czyli więzi człowieka z Bogiem. Może

on nie tylko przedstawiać, lecz także uobecniać określone treści jako fragmenty rzeczywistości religijnej (Walesa, 2005).

2. Symbol religijny a parametry religijności

Omawiany symbol religijny zawiera się w parametrze świadomości religijnej. Ponieważ jednak parametry religijności wzajemnie się przenikają – jak ontologicznie różne gazy w butli – to symbol religijny zależnie od jego treści, sytuacji i okoliczności wykazuje określone cechy pozostałych parametrów religijności, czyli uczuć religijnych, decyzji (preferencji) religijnych, więzi ze wspólnotą osób wierzących, praktyk religijnych, moralności religijnej (uwzględnianie dobra i zła), doświadczeń religijnych i form wyznania wiary (Walesa, 2006).

3. Symbol religijny a etapy rozwoju religijności

Nawet denotacyjnie i konotacyjnie oraz treściowo takie same symbole religijne mogą różnić się na kolejnych fazach rozwoju religijności. Symbol krzyża, np. poprzez kolejne fazy heteronomii, autonomii i autentyzmu ulega coraz głębszej spirytualizacji. Zmiany rozwojowe mają charakter obligatoryjny, wyznaczone przez naturę tego procesu. Na różnych fazach rozwoju odbywa się ta sama więź człowieka z Bogiem, ale dokonuje się ona poprzez różne procesy świadomości religijnej, uczuć religijnych, więzi ze wspólnotą osób wierzących, doświadczeń religijnych itd. Także forma uczestniczenia religijnego ma różną głębię i zakres (por. Niemirowski, 2015).

4. Symbol religijny a uwarunkowania rozwoju religijności

Funkcjonowanie człowieka w zakresie symboli religijnych zależy od uwarunkowań wewnętrznych, zewnętrznych i koordynacyjnych. Spośród uwarunkowań wewnętrznych bardzo ważny jest czynnik bycia na drodze wiary radykalnej i decyzyjnie czynnej. Spośród uwarunkowań zewnętrznych bardzo ważny jest mistrz życia wewnętrznego wprowadzający w prawidłowe uczestniczenie religijne. Spośród zaś uwarunkowań koordynacyjnych ważny jest czynnik losowy decydujący o zdarzeniach pomyślnych lub niepomyślnych. Istotnym uwarunkowaniem koordynacyjnym jest aktywność własna człowieka, która modyfikuje działanie innych uwarunkowań, nawet tak stabilnych, jak płeć (Walesa, 2014).

5. Symbol religijny a żarliwość religijności

Funkcjonowanie i rola symboli religijnych w życiu jednostki ludzkiej zależy również od żarliwości religijności tej jednostki. Pokrywa się to częściowo z intensywnością zaangażowania religijnego (np. Walesa, 2016).

6. Problem pomiaru symbolu religijnego (propozycja testu)

W dalszym badawczym zajmowaniu się symbolami religijnymi należałoby pomyśleć o skonstruowaniu mocniejszych narzędzi pomiarowych. Badania nad symbolem krzyża i Biblii są tak zaawansowane, że droga do skonstruowania testu dla tych symboli wydaje się krótka i łatwa do pokonania (Rydz, Walesa, Tatala, 2017).

Zakończenie

Problematyka niniejszego artykułu dotyczy religijności człowieka, czyli jego więzi z Bogiem. Tę więź człowieka z Bogiem ujmujemy w okresie młodości człowieka, czyli w dwóch wielkich okresach jego rozwoju: w okresie dorastania (12-17 lat) i w okresie młodości (18-24 lata). Najważniejszym osiągnięciem badawczym niniejszej pracy wydaje się stwierdzenie, że symbol Biblii jest bardziej niejednoznaczny w odbiorze młodzieży niż symbol krzyża. W symbolu Biblii wystąpiło więcej różnic istotnych ze statystycznego punktu widzenia w zakresie wydawanych ocen niż w odniesieniu do symbolu krzyża. Krzyż jest bardziej jednoznacznie oceniany przez młodzież, niezależnie od grupy wiekowej. Na tej podstawie można wnioskować, że w kształtowaniu przestrzeni semantycznej symbolu Biblii bierze udział więcej czynników podmiotowych i przedmiotowych (por. Łoś, 2010).

Badania przedstawione w niniejszej pracy mogą być użyteczne dla katechetów w ich działaniach dydaktycznych, rodziców w ich przedsięwzięciach wychowawczych, studentów teologii w ich merytorycznej refleksji, studentów psychologii w poznawaniu procesów, stanów, czynników, związanych z ujmowaniem przez człowieka przestrzeni semantycznej symbolu religijnego (por. Mach, Lachowska, Tatala, 2016).

Przedstawiona w niniejszej pracy strategia badawcza może zostać wykorzystana użyteczna do penetracji naukowej innych symboli religijnych, np.: chleba i wina, ognia i soli, ziemi i wody.

Bibliografia

- Forstner, D. (2001). *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Fowler, J.W. (1981). *Stages of faith: The psychology of human development and the quest for meaning*. San Francisco: Harper and Row.
- Goldman, R. (1968). *Religious Thinking from Childhood to Adolescence*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kopaliński, W. (2001). *Słownik symboli*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.

- Kostańska, L. Łysiuk, L., Walesa, C. (2015). Przekonania młodzieży dotyczące zagadnień życiowo doniosłych. *Horyzonty Psychologii*, 5, 79–93.
- Łoś, Z. (2010). *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu całego życia*. Wrocław: Wydawnictwo UW.
- Mach-Sawic, M.M., Lachowska, B. Tatala, M. (2016). Doświadczenie przepływu flow w kontekście satysfakcji z pracy i życia rodzinnego u mężczyzn. *Horyzonty Psychologii*, 6, 31–44.
- Niemirowski, T. (2015). Pojęcie rozwoju w psychologii rozwojowej. *Horyzonty Psychologii*, 5, 13–28.
- Oser, F.K. (1991). The development of religious judgment. *New Directions for Child Development*, 52, 5–25.
- Osgood, C.E., Suci, G.J., Tanenbaum, P.H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois.
- Pelc, J. (1984). *Wstęp do semiotyki*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Rydz, E., Walesa, C., Tatala, M. (2017). Structure and Level of Religiosity Test. *Polish Psychological Bulletin*, 48(1) 20–27. DOI – 10.1515/ppb-2017-0003.
- Szlaga, J. (1985). Biblia. Pojęcie i podział. W: F. Gryglewicz i in. (red.). *Encyklopedia Katolicka* (t. 2 k. 377–379). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Tatala, M. (2008). *Odbiór symboli religijnych przez młodzież. Rozwojowe badania osób w wieku od 12 do 24 lat*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Tatala, M. (2014). Przestrzeń psychologiczna symbolu religijnego u młodzieży. *Czasopismo Psychologiczne*, 20(2), 191–197. DOI:10.14691/CPJ.20.2.191
- Walesa, C. (2005). *Rozwój religijności człowieka. Tom I: Dziecko*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Walesa, C. (2012). Antycypacja własnej religijności u młodzieży (rozwojowe badania osób w wieku od 12 do 24 lat). *Horyzonty Psychologii*, 2, 25–55.
- Walesa, C. (2014). Różnice w zakresie religijności kobiet i mężczyzn. *Horyzonty Psychologii*, 4, 45–66.
- Walesa, C. (2016). Żarliwość religijności. *Horyzonty Psychologii*, 6, 153–156.